

СМЕТАНІНА Н. В.,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

ГРАБ Т. В.,

магістрант факультету адвокатури
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.91-053.6:177

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ: СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ

У статті проаналізовано поняття злочинності неповнолітніх і проблеми її визначення, складники суспільної небезпеки й місце злочинності неповнолітніх серед інших видів злочинності в Україні.

Ключові слова: злочинність неповнолітніх, покарання, запобігання злочинності.

В статье проанализированы понятие преступности несовершеннолетних и проблемы ее определения, составляющие общественной опасности и место преступности несовершеннолетних среди других видов преступности в Украине.

Ключевые слова: преступность несовершеннолетних, наказание, предотвращение преступности.

The article analyzes the concept of juvenile delinquency and the problems of its definition, the components of social danger and the place of juvenile delinquency among other types of crimes in Ukraine.

Key words: juvenile delinquency, punishment, crime prevention.

Вступ. У юридичній літературі поняття злочинності неповнолітніх зазвичай пов'язують із віком суб'єкта злочину. Наприклад, у кримінології злочинність неповнолітніх розглядається як негативне явище, що виявляється в сукупності злочинів, учинених особами у віці від 14 до 18 років. Вік є тією біологічною ознакою, що визначає соціально-психологічні особливості етіології злочинності неповнолітніх і специфіку засобів запобігання їм.

До того ж вікова ознака має також юридичне значення. Зокрема, Є.Д. Лук'янчиков і Д.П. Письменний вважають, що доцільно аналізувати злочини неповнолітніх з огляду на вікові особливості контингенту неповнолітніх злочинців, а саме:

1 – злочини, вчинені неповнолітніми, які досягли 14 років (нижньої межі кримінальної відповідальності);

2 – злочини, вчинені неповнолітніми у віці від 14 до 16 років, на яких покладається кримінальна відповідальність лише за злочини, що характеризуються підвищеною суспільною небезпекою;

3 – злочини, вчинені неповнолітніми віком від 16 до 18 років, які підлягають кримінальній відповідальності в загальному порядку [1, с. 43].

Над проблемою вивчення злочинності неповнолітніх працювали В.В. Голіна, Б.М. Головкін, С.Ф. Денисов, О.С. Стеблинська, В.І. Шакур, Н.С. Юзікова, О.Ю. Шостко та інші вчені.

Постановка завдання. Метою статті є розглянути характерні риси злочинності неповнолітніх, причини та умови вчинення злочину такими особами, а також розкрити важливість перевиховання неповнолітніх злочинців для сучасного суспільства в Україні.

Результати дослідження. Дитяча злочинність стає більш цинічною й жорстокішою. У минулі роки найбільш розповсюдженим злочином серед неповнолітніх була крадіжка. Останнім же часом різко підвищилася кількість насильницьких злочинів – розбоїв і грабежів.

Крім того, варто наголосити, що злочинність неповнолітніх кримінологи зазвичай зараховують до розряду високолатентної. За оцінками окремих кримінологів, її фактичний рівень від 2,5 до 4 разів вищий від офіційно відображеного у статистичній звітності правоохоронних органів. Висока латентність саме цього виду злочинності зумовлюється низкою причин, серед яких найголовнішою є загальна недооцінка громадськістю та правоохоронною системою суспільної небезпеки правопорушень із боку підлітків [2, с. 54].

Загалом, можна виокремити ряд причин, що сприяють девіантній поведінці підлітків, і поділити ці причини на три основні групи факторів:

1. Біологічні фактори, які зумовлені впливом органічних і фізичних елементів.
2. Соціальні фактори: обставини, події, умови, міри, процеси і так далі, що впливають на життя суспільства, громадян, зокрема дітей і підлітків.
3. Психологічні фактори – це характер міжособистісних відносин та особливості характеру цієї людини.

Якісні показники злочинності неповнолітніх відображають соціальну спрямованість і мотивацію протиправних посягань, а також закономірності їхньої злочинної поведінки [3, с. 329]. До якісних ознак злочинності належать її структура та характер. Аналіз якісних ознак за тривалий період допомагає розкрити реальні тенденції й закономірності злочинності. Структура злочинності – це її якісна характеристика, яка зумовлена характером і ступенем суспільної небезпеки злочинів, що до неї належать, і вимірюється співвідношенням груп злочинів. Від структури злочинності залежить також «напрямок головного удару» в боротьбі з нею [4, с. 70–71].

Злочинність розглядається як один із факторів суспільного здоров'я, нормальний і необхідний феномен суспільства; закономірне явище, що дає відображення стану суспільного організму [5, с. 13]; властивість суспільства [6, с. 6]; всебічний продукт цивілізації [7, с. 19].

Загальновідомо, що головним поняттям, яке використовується для пояснення рушійних сил діяльності людини, є мотиваційна сфера, що посідає в структурі особистості особливе місце. Із неї черпаються конкретні мотиви поведінки людини. Хоча мотиваційна сфера є динамічною, кожній людині притаманна відносна стабільність ієрархії мотивів. Можна констатувати, що мотиви, які спонукають нас до діяльності, є відносно сталими, незмінними протягом певного проміжку часу [8, с. 28].

Про невідповідність статистичного обліку злочинів, що вчиняються неповнолітніми та за їх участю, фактичному стану злочинності серед неповнолітніх свідчить загальна тенденція до зростання рівня всієї злочинності в державі. Зважаючи на залежність між злочинністю неповнолітніх і загальнокримінальною злочинністю дорослих осіб, стабільне зниження злочинності неповнолітніх в умовах зростання рівня злочинності, загалом, неможливе [9, с. 210].

Насамперед, варто вказати, що неповнолітній злочинець характеризується наявністю певних негативних якостей, які не властиві іншим законотворчим громадянам, як-от відчуження від нормальних зв'язків, стосунків, цінностей, низький рівень освіти та культури, моральності (з огляду на те, що ними визнається можливість використання кримінальних засобів досягнення мети), а також поєднання таких психологічних рис, як гіпертрофована імпульсивність і тривожність [10].

Неповнолітні правопорушники становлять своєрідну типологічну групу, відрізняються від дорослих злочинців як за характером і ступенем суспільної небезпечності вчинюваних злочинів, так і за особистісними рисами, а саме – недостатньою соціальною зрілістю та незавершеністю інтелектуально-вольового розвитку [11, с. 110].

У причинному комплексі злочинності неповнолітніх значне місце посідає так звана ігрова потреба. Це легкодумство, що має свій вияв у недостатній оцінці задуманого й усвідомленні вже вчиненого. Усе, що відбувається, підлітками сприймається як небезпечна «гра». Найчастіше жертвами підлітків, особливо в насильницьких і корисливо-насильницьких злочинах, стають діти, жінки, люди похилого віку, а також особи, які страждають на алкоголізм і наркоманію. Вони є найбільш «привабливими» жертвами. У подібних випадках підлітками керує притаманне їм прагнення домінувати, самостверджуватися саме на більш слабких. У цьому полягає одна з особливостей підліткової психології.

Наводячи структурні характеристики злочинності неповнолітніх, також звернемо увагу на таке. Злочинність неповнолітніх характеризується нерівномірністю динаміки за різними часовими показниками (часу доби, днів тижня, сезонів року), що пояснюється не тільки низкою об'єктивних факторів, але й віковими психологічними особливостями підлітків. Найчастіше неповнолітні вчинюють злочини у вільний від навчання час у навчальні дні (з 15:00 до 24:00 години). За даними дослідників, «пік» злочинних виявів припадає на 20:00–21:00 годину [12].

Незважаючи на різне походження протиправної корисливості, окремо варто сказати про небезпечні деформації соціалізації неповнолітніх. Сучасні підлітки хибно сприймають і спотворено трактують декларовані цінності ринкової економіки. У несформованій дитячій психіці матеріальний добробут постає єдиним критерієм життєвого успіху. Причому формується чітка орієнтація на якомога легший і якнайшвидший шлях досягнення матеріального достатку – привласнити чуже, відібрати, вкрати, одурити тощо [13].

Типовою ознакою злочинності неповнолітніх є те, що вона в Україні набуває дедалі більш організованого, групового характеру (як і серед дорослих). Під групою розуміють будь-яке об'єднання людей незалежно від того, який характер зв'язків існує між її членами [14, с. 102].

Основними причинами об'єднання неповнолітніх в антисоціальні групи є не лише бажання отримати прихильність і схвалення однолітків, але й почуття неповноцінності, самотності, непорозуміння з боку сім'ї, бажання захистити себе від насильства з боку старших і сильніших однолітків, а також прагнення до незалежності від батьків у матеріальному аспекті, які контролюють видатки, бажання «по-дорослому» проводити дозвілля, мати «кишенькові» гроші на власні потреби, пов'язані з носінням престижних речей, відвідуванням розважальних закладів для молоді тощо.

Сьогодні велику стурбованість викликає рівень наркотизації молодіжного середовища. Набуває негативного резонансу поширення у молодіжному середовищі синтетичних наркотичних засобів і психотропних речовин, які здебільшого розповсюджуються у місцях дозвілля молоді.

Дуже рано велика частина підліткового населення потрапляє до злочинного світу та залучається до її страшних законів життя. Звідси найвища ймовірність рецидиву: чим раніше особа стане на цей небезпечний шлях, то швидше досягне рівня особливо небезпечного рецидивіста. Це – закономірність. Тому впродовж останніх п'ятнадцяти років середній вік особливо небезпечного рецидивіста знизився на 4–5 років (з 28–30 років до 23–25 років). Рецидивіст є небезпечним не стільки потенційною можливістю здійснення ним нового злочину, скільки можливістю залучення несформованих морально підлітків та юнаків до злочинного способу життя. Він організовує злочинні групи, приваблюючи до них новачків, тобто починає криміналізувати підліткове населення, породжує первинну злочинність.

Проаналізувавши звіти Генеральної прокуратури України за 2016–2018 рр., ми отримали такі дані: протягом липня 2018 р. неповнолітніми було вчинено тяжкі та особливо тяжкі злочини – 2 123, за серпень – 2 497, за вересень – 2 857; за 2017 р.: за липень – 2 454,

за серпень – 2 866, за вересень – 3 257; за 2016 р.: за липень – 2 232, за серпень – 2 653, за вересень – 3 049. Усього ж у період 2016–2018 рр. неповнолітніми або за їх участю було вчинено у 2016 р. 5 230 кримінальних правопорушень, у 2017 р. – 5 608 кримінальних правопорушень, а у 2018 р. (станом на вересень) – 3 409 кримінальних правопорушень.

Щодо географії, то дослідники зазначають, що злочинність неповнолітніх більш поширена в містах, ніж у сільській місцевості. Проте сільська місцевість має високу латентність [15, с. 475].

Основним напрямом запобігання злочинності є організація вільного часу молоді, його унормованість. Вільний час належить до основних складників суспільного життя. Зазвичай спосіб відпочинку говорить про стиль життя, потреби, ставлення до людей. До розряду вільного часу прийнято зараховувати час відпочинку після виконання своїх професійних і соціальних функцій. Зазвичай вільний час використовується з метою всебічного розвитку та самовдосконалення особи. Втім, оскільки майже половина всіх непрацюючих в Україні – молодь, то проблему зайнятості для цієї категорії осіб більш доцільно розглядати в контексті використання «зайвого» часу.

Причиною підліткової злочинності найчастіше є невідповідний догляд за дітьми батьками або їхня відсутність. Загальне зниження рівня життя, неблагополуччя сімей, які з втратою прибутку втрачають також моральні цінності, відсутність нормальних побутових умов – усе це призводить до того, що діти, прагнучи жити так, як усі, прагнуть досягти цього шляхом крадіжок та інших злочинів. Крім того, згубний вплив на неповнолітніх має телебачення, що пропагує насильство й життя заради особистого задоволення.

Аналізуючи особливості тяжкої насильницької злочинності неповнолітніх, треба наголосити на тому, що, як правило, найтяжчі злочини вчиняють представники соціально неблагополучного середовища підлітків. Це середовище утворюють вихідці із соціально занедбаних сімей, вихованці шкіл-інтернатів, а також діти без належного піклування та догляду. Неприйняття і відсторонення з боку соціуму створюють дезідентифікацію та ворожо-агресивне сприйняття соціальної реальності підлітками аналізованої категорії. Почуття нікчемності та незахищеності життя компенсуються пияцтвом, аморальністю та насильством як захисними реакціями на вплив ворожого середовища. Вирішення найактуальніших у цьому віці завдань – самоствердитися, подолати соціальну відчуженість – відбувається найлегшим і найшвидшим у реалізації насильницьким шляхом, в основі якого лежать ворожість і фрустрація.

Висновки. Аналіз сучасного стану злочинності неповнолітніх за період з 2016 по 2018 рр., зокрема його рівня і структури, свідчить про досить помітне, порівняно з попередніми роками, зниження рівнів злочинів, учинених неповнолітніми. Проте таке зменшення рівня злочинності зумовлене не лише його фактичним зменшенням, а поступовим скороченням кількості населення, виїздом молоді з метою працевлаштування за кордон, а також відсутністю офіційної реєстрації злочинів на території з традиційно високим рівнем злочинності – в окупованих частинах Донецької та Луганської областей, Автономній Республіці Крим. Треба констатувати, що структура злочинності неповнолітніх продовжує мати корисливий характер. На жаль, для багатьох представників сучасної молоді матеріальний добробут постає єдиним критерієм життєвого успіху, що й зумовлює ними вибір злочинного шляху.

Список використаних джерел:

1. Лукьянчиков Е.Д., Письменный Д.П. Разрешение органами внутренних дел заявлений и сообщений о преступлениях несовершеннолетних: учеб. пособие. К.: МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1987. 67 с.
2. Криминология: учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. М.: «Юрист», 1995. 512 с.
3. Сметаніна Н.В. Інформаційна модель злочинності в пострадянській криминології. Порівняльно-аналітичне право: електрон. наук. фах. вид. 2013. № 3-1. С. 327–331.

4. Курило В.І., Михайлов О.Є., Яра О.С. Кримінологія: Загальна частина: курс лекцій. Київ: «Кондор», 2006. 192 с.
5. Даньшин И.Н. Введение в криминологическую науку. Х.: «Право», 1998. 144 с.
6. Преступность среди социальных подсистем. Новая концепция и отрасли криминологии / Под ред. Д.А. Шестакова. СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. 353 с.
7. Фокс В. Введение в криминологию. М.: «Прогресс», 1980. 312 с.
8. Кондратенко В.Т. Девиантное поведение у подростков: социально-психологические и психиатрические аспекты. Мн.: «Беларусь», 1988. 207 с.
9. Головкін Б.М. Злочинність неповнолітніх як суспільна проблема. Проблеми законності. 2016. Вип. 133. С. 204–217.
10. Кургузкина Е.Б. Теория личности преступника и проблемы индивидуальной профилактики преступлений: автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.08 – «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». Москва, 2003. 39 с.
11. Голіна В.В., Батиргарєєва В.С., Головкін Б.М. Деякі особливості сучасної злочинності неповнолітніх та шляхи її подолання. Проблеми законності. Вип. 62. Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2003. С. 95–104.
12. Пирожков В.Ф. Криминальная психология. М.: «Ось-89», 2007. 704 с.
13. Головкін Б.М. Крадіжка як найтиповіший злочин неповнолітніх. Часопис Київського університету права. 2004. № 1. С. 82–88.
14. Психологічні особливості організованих злочинних об'єднань (використання психологічних знань у протидії організованих злочинності): наук.-практ. посібник / За ред. Я.Ю. Кондратьєва, С.Д. Максименка, Б.В. Романюка. К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. 436 с.
15. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. Кн. 2. 712 с.

